

Léderer Pál - Szalai Julia:

Összefoglaló megjegyzések az óvoda-kutatás néhány szociál-
politikai tanulságáról

Az óvoda - az idők során persze változó hangsúllyal - deklarált funkciói az alábbiakban foglalhatók össze:

1. Az óvoda - elvileg - mindenekelőtt gyermekintézmény, azaz a 3-6 éves korosztály mindennapi életének színtere. E funkciója szerint mindazt biztosítani kellene, ami a kis- gyermekek normál napi életéhez hozzátartozik: a felnőttek jelenlétét, támogató részvételét és felügyeletét; a gyerekek fő tevékenységét jelentő játék lehetőségét, terét és eszközeit; egyéb, az életkornak megfelelő foglalatosságokat; valamint testi-fizikai ellátást és gondozást. Mindezt annál jobban teljesíti, minél változatosabb, színvonalasabb, gyerekszerűbb az óvodai élet, és minél inkább nyílik arra mód, hogy az általános kereteken belül az egyed gyerekek individuális szükségleteihez is alkalmazkodni tudják. Más szavakkal: a gyermekintézmény-funkcióból az következzen, hogy az óvoda minél jobban közelítsen a jó családi otthonhoz. Mind légtérben, mind fizikai, tárgyi, személyi feltételeiben, mind a kínált tevékenységekben azt célozza meg, hogy a gyerekek jól érezzék magukat, a családok számára pedig hátrány nélkül választható, sőt, vonzó alternatíva legyen.

A gyerekszerű élet lehetősége persze - az óvoda atmoszféráján túl - a fizikai, tárgyi körülményeken is múlik. A rendelkezésre álló tér, az eszközök, a játékellátottság vonatkozásában a kép korántsem olyan kedvező, mint a pedagógiai tradíciók szempontjából. A mai óvodákban igen-igen kevés a hely, különösen kevés a mozgástér. Régiek a butorok, s még régebbiek /sokszor kifejezetten diszfunkcionálisak/ az épületek. Sokhelyütt hiányoznak a variálható építőjátékok, agyonhasználtak a babák, rongyosak a mesekönyvek, nincs elég festék és színes kréta - hacsak a szülők minderről nem gondoskodnak rendszeresen. Mert nincs pénz. Nincs pénz sem építésre, sem karbantartásra, s nincs elég pénz a napi működtetésre. A tartós pénz- és eszközzűke okát abban a hiány-helyzetben leljük meg, amely az óvoda iránti igények és az óvodáztatás anyagi, beruházási, költségvetési feltételeinek mind jobban távolodó trendje miatt mára krónikussá vált, szervesen "beépült" az óvodai életvitel körülményeibe, s amely miatt a gyerek-élet fizikai, tárgyi normái az óvodák döntő hányadában nem voltak tarthatóak.

2. Az óvoda másodsorban szociálpolitikai juttatás. A háboru utáni hazai szociálpolitikai rendszerben az óvoda az un. univerzális juttatások körébe került. Azaz, szemben a szelektív típusú juttatásokkal /pl. segélyek/, amelyeknél a kérelmek elbírálásának kiindulópontja az anyagi helyzet, az óvodára való jogosultság elvileg független a családok pénz-

tárcájától.¹ Sőt, a kedvezményes térítés ellenében nyújtott óvodai ellátás mögöttes ideológiájának deklarált gondolata volt az, hogy a hozzájutást ne korlátozzák anyagi szempontok, ezzel pedig az óvoda - több más, központilag finanszírozott, a vásárlóerőtől függetlenített természetbeni társadalmi juttatással egyetemben - a szegénység, a hátrányok, a társadalmi egyenlőtlenségek leküzdésének hatékony eszközévé válják.

Mint szociálpolitikai juttatásnak, elsősorban a szolgáltatásai és azok színvonala érdemelnek figyelmet. Jövedelemkiegészítő szerepét az óvodások fogyasztásának megannyi jellemzőjén mérhetjük: így pl. a használt felszerelések és eszközök mennyiségén és minőségén, az étkezés összetételén és változatosságán, a rendelkezésre álló tér tágasságán, a berendezésen, a fűtés, a tisztálkodás feltételein stb. Szociálpolitikai rendeltetésének az óvoda annál jobban felel meg, minél hathatósabban járul hozzá a gyerekek közötti, a családok eltérő fogyasztási lehetőségeinek egyenlőtlenségeiből adódó társadalmi differenciák csökkentéséhez.

Erdemes megjegyezni, hogy míg a gyermekintézmény-funkcióból önmagában semmi sem következik arra nézve, hogy férőhelyhiány esetén melyek legyenek a bejutás, az elégtelen számú férőhely elosztásának szempontjai, addig a szociálpolitikai funkcióból világos prioritások adód/ná/nak. Óvodai

¹ Az "univerzális" jelleg persze csak igen korlátozott értelemben mondható ki, hiszen a jogosultság előfeltétele, hogy mindkét szülő munkaviszonyban álljon. Teljes univerzalitásról - legalább a jogszabályok szintjén - akkor beszélhetnénk, ha az óvoda minden 3-6 éves gyermeknek állampolgári jogon járna. A korlátozás "értelméről" és sajátos társadalmi következményeiről bővebben lesz még szó az alábbiakban.

ellátásban eszerint elsősorban az átlagosnál rosszabb otthoni anyagi és ellátásbeli viszonyok között élő gyermekeknek kell/ene/ részesülniük; teljesen függetlenül attól, hogy napközbeni otthoni felügyeletük esetleg megoldható-e más módon is, avagy sem. Másként fogalmazva: a szociálpolitikai prioritás azoknak a rejtett szelekciós mechanizmusoknak a felszámolását jelentené, amelyek ma éppen az anyagi, települési és kulturális szempontból legkedvezőtlenebb helyzetű rétegek gyerekeit zárják ki az óvodáztatásból.

A kizárás oka az esetek jelentős részében - sajátos módon - a jogosultság jelenleg érvényben lévő jogi szabályozása. A statisztikai adatok arról tanuskodnak, hogy a csaknem teljes foglalkoztatottság ellenére a nők munkavállalása - jól érthető okoknál fogva - éppen a sokgyermekes családokban az átlagosnál alacsonyabb arányú. Az otthon maradó anyák száma különösen azokban a községekben viszonylag magas, ahol - helybeli vagy közeli munkaalkalom híján - a kisebb gyermekeket nevelő anyák egyszerűen nem tudnak elhelyezkedni. Ezek a községek többnyire egész infrastruktúrájukat, ellátottságukat tekintve, a települési hierarchia alján helyezkednek el, amiből adódóan lakosaik a társadalmi hátrányok egész sorát szenvedik el. A hátrányok az új generációk esetében is áttörhetetleneknek bizonyulnak. A hátrányok egymást-erősítéséből kialakuló ördögi körök egy eklatáns példája ugyanis az itt élő többgyermekes családok gyerekeinek kívülrekedése az óvodán; ezek a gyerekek a jelenlegi szabályozás mellett "jo-

gosan" nem kerülnek be, s így "jogi" alapon áll elő az az "eredmény", hogy már iskoláskoruk előtt csaknem behozhatatlanul lemaradnak szerencsésebb helyen született kortársaikhoz képest. /Az óvodáztatás feltételeinek települési egyenlőtlenségei persze nemcsak a sokgyermekes családok 3-6 éveseit sújtják. Az 1000 főnél kisebb lélekszámú falvak 66 százalékában - 1979-ben 989 településen - egyáltalán nincs óvoda, márpedig itt kb. 17-18000 óvodás korú gyerek él. S ha egy részük be is jut valamely más település óvodájába, a kényszerből 3-4 éves korban megkezdett ingázó életforma nemigen csökkenti települési hátrányukat, legfeljebb más síkra tereli azt./

A társadalmi szelekció további kiindulópontja a gyermekgondozási segély. Mint arra a későbbiekben még bővebben visszatérünk majd, a férőhely-szűkösség viszonyai közepette, az elmúlt években az óvoda iránti kérelem elutasításának gyakori indoka volt az, ha az anya kisebb gyermekével gyese-n volt, mondván, hogy "ő legalább meg tudja oldani, hogy a nagyobbra is vigyázzon, a kevés számú férőhelyre pedig azokat kell felvenni, akiknél nincs más szóbaajhető megoldás". /A fővárosban rendelet is rögzítette ezt a gyakorlatot./ Márpedig - mint ez adatokkal szintén igazolható - a gyese-miatti kivülrekedés is az átlagosnál rosszabb anyagi, megélhetési feltételek között élő családok gyerekeit érintette elsősorban.

A szelekciós folyamatok kimenetelét egyetlen adatpárral is érzékeltetni lehet. A Központi Statisztikai Hivatal 1978-as országos reprezentatív jövedelemfelvételének tanúsága szerint, az átlagosan 80 százalékos óvodáztatási arány mellett a legalacsonyabb jövedelmű családok 3-6 éves gyermekeinek mindössze 30 százaléka járt óvodába.¹

3. Harmadsorban: az óvoda a munkaerőpolitika fontos eszköze. Mint ilyen, azt szolgálja, hogy a juttatás révén az állam befolyást gyakoroljon a munkavállalásra, mindenekelőtt a nők munkába állítására. A már említett kritériumrendszer, az tudniillik, hogy a gyermek óvodába jutása szüleinek munkavállalásától függ, már az elvek szintjén is kiemeli az óvoda munkára ösztönző szerepét az egyéb funkciók sorából.

Munkaerőpolitikai feladatát az óvoda annál jobban teljesíti, minél jobban alkalmazkodik ahhoz a menyiségi igényhez, amelyet - a szükségletek területenkénti, körzetenkénti igen jelentős eltéréseivel - a munkába állítandó anyák gyermekeinek száma képvisel. Magyarán, a szerep szempontjából az óvoda gyermekmegőrző jellege a lényeges. A feladatát akkor teljesíti jól, ha a táguló-szűkülő munkaerőigények akadálytalan kielégítését mozdítja elő, a gyermekek napközbeni elhelyezése révén. A gyors alkalmazkodás pedig akkor megy simán végbe, ha lényegében tetszés szerint bővíthető az un. férőhelyszám. A munkaerőpolitikai funkció szempontjából az

¹ A családi jövedelmek $\bar{x}$ színvonala és szóródása 1977-ben. KSH, Budapest, 1980.

- 7 -

óvodai ellátás színvonala mindaddig megfelelő, amíg az intézmény a gyerekek felügyeletét biztosítja; világosan kell látnunk, hogy az óvodáztatás egyéb, minőségi színvonaljellemzői a munkaerőszerzés gazdasági érdekeltsége szempontjából irrelevánsak. Szűkösség, férőhelyhiány esetén pedig az elosztás prioritáseleit a munkaerő fontossága diktálja. Ez teszi "indokolttá" például, hogy - a szociálpolitikai funkcióval szöges ellentétben - a jelenleg nem dolgozó /gyes-en lévő/ anyák gyerekei közül sok nem kerül óvodába, és ez indokolja azt is, hogy a munkaerő megszerzése vagy megtartása érdekében a gazdálkodó egységek igen eltérő mértékben és formákban járulnak hozzá az óvodák fejlesztéséhez és fenntartásához. Minél inkább kapcsolódik az óvodáztatás a vállalatok érdekeltségéhez /pl. mert ez látszik "racionálisnak", ha már az állami költségvetésből az óvodákra fordított pénzeszközök rendszeresen és tartósan elégtelennek bizonyulnak/, annál egyértelműbb az egyéb funkciók háttérbe szorulása, és a munkaerőpolitikai szempontoknak, érdekeknek való alárendelődése. /Ez utóbbi - szükségszerű - következmény igazolása tanulmányunk egyik középponti kérdése lesz a későbbiekben./

4. Végül - negyedszer - az óvoda az oktatási rendszer első láncszeme. E funkciója szerint teljesítenie kell mindazt, amit a társadalom az oktatási intézményektől elvár: standardizált, menetrend szerint kialakított ismereteket kell

nyújtania, és olyan készségeket, magatartásformákat, alkalmazkodást kell kialakítania a gyerekekben, amelyek képessé teszik őket az oktatási rendszer következő láncszeme, az általános iskola felé való sima, zökkenőmentes továbbhaladásra. Az óvoda iskolaelőkészítő szerepéről van tehát szó - amely az intézmény tradicionális feladatkörei közé tartozik.

Mégis, e szerepkörben mintegy tiz-tizenkét évvel ez előtt lényeges módosulás következett be, mégpedig azzal, hogy az óvodának nem pusztán iskolára előkészített, hanem az iskolára érett gyerekeket kell /és szabad/ továbbadnia. A folyamat valahogy úgy ment végbe, hogy az óvodába járó gyerekek számának formális bővülésével szinte "természetesnek" tűnt a szerepáthárítás: az óvoda vállaljon át a túlterhelt általános iskolától olyan feladatokat, amelyeket az hat éves kor után látott el korábban. Végezze el a gyerekek beszoktatását, bizonyos alapvető matematikai, irodalmi, zenei, környezeti ismereteket követeljen meg, ezek a teendők így nem vonnak majd el időt és energiát az igazán iskolaszerű tanítástól. "Természetesnek" tűnt, hogy az óvodarendszer megteheti ezt a "tehermentesítést", hiszen immár csaknem az egész gyerekkorosztály "amúgy is" megjárja az intézményt. Csak apra csusztatás, ha az ismeretek elsajátításának mérését is az óvoda végzi el - így lett a kötelező általános iskolára való érettség "hatósági bizonyítványának" kiállítója egy olyan gyermek-intézmény, amelybe nem kell járni, sőt, amelybe egy-egy demog-

- 9 -

ráfiai hullám idején, vagy a lakótelepekre való tömeges beköltözés "nem várt" hatásai folytán, időről időre kifejezetten nehéz bejutni.

Az iskolaelőkészítő szerepből már önmagában is, az érettségről szóló "hatósági bizonyítványhoz" való hozzájutás kötelezettségéből pedig különösen következik az, hogy a bejutást elvileg semmilyen szükségességi kényszer-lépésnek nem szabadna akadályoznia. Minden korlátozás azt jelenti, ugyanis, hogy a gyerekek egy részét az iskolai pályán való sima továbbhaladás szempontjából éri diszkrimináció.

- . -

Az óvoda fő funkcióinak e rövid leírása is világossá teszi: a négy szerepnek egyszerre eleget tenni aligha lehet. Az erősen hierarchikus társadalmi szerkezetben a munkaerő-politikai érdekelttség csaknem törvénytelen ellentétes a szociálpolitikaival /magyarán: a "fontos" munkaerő és a hátrányos helyzetű család gyermeke a hierarchia két végpontján helyezkedik el/; az "iskolaérettség"-produkció ismét ellentétes a szociálpolitikai szereppel, de a gyermekintézmény-funkcióval, az óvoda gyerek-szerűségével is. Útközhet továbbá a szociálpolitikai és a gyerek-szerűség követelmény-rendszere is, stb.

- 10 -

Az ütközések, feszültségek élességét csak fokozza /s legfeljebb részben okozza/ az a krónikus hiány, amely mellett az óvoda-hálózat gyors bővítése az elmúlt évtizedekben zajlott. A mindig átmenetinek tűnő pénz- és eszközhiány legitimálta az átmenetinek szánt és rövidtávnak gondolt szükségmegoldásokat, köztük a fentebb elemzett prioritás-elvek időnkénti durva megsértését és tartós zárójelbe tételét.

Noha az óvodarendszerben kialakuló és erősödő társadalmi egyenlőtlenségeknek nem a krónikus hiány az egyedüli oka, az könnyen belátható, hogy a toldozó-foldozó szükségmegoldások maguk is a differenciák növekedésének forrásai. Hiszen szinte törvényszerű, hogy az állandósult hiány és a belőle fakadó bizonytalanság állapotában működésbe lépnek a társadalmi struktúra kemény hatalmi és érdekérvényesítési mechanizmusai, amelyek a jobb státuszu családok gyermekeit igyekeznek - a protekció, a pénz, az összeköttetések, s nem kis részben a "társadalmi munka" ígéretét kínáló intézmények, munkahelyek fedezetével - "kimenteni" az áldatlan körülmények közül. Segítenek, támogatnak tehát olyan óvodákat, amelyek garantálni tudják a színvonalat, a lépéstartást, sőt, a "megkülönböztetett elbánást". Mindez felerősítette és nyomatékositotta azokat a folyamatokat, amelyek - az óvoda funkcióiban történt módosulások, átcsuszásokxeredményeként - önmagukban is a rendszeren belüli egyenlőtlenségek éleződéséhez vezettek.

Az intenzívebbé váló szelekció és az egyenlőtlenségek növekedésének alapvető magyarázatát e funkció-módosulások, illetve az utóbbi évek során végbement intézményesülésük kissé közelebbi szemügyrevételével le lehetjük meg. Két, időben párhuzamosan lejátszódó, egymástól azonban csak részben független folyamatról van szó.

Az egyik a munkaerőpolitikai funkció tartalmának megváltozása. A 70-es évek során, a gyakorlatilag teljessé vált foglalkoztatás mellett az óvoda munkábaállítást előmozdító szerepe elhalványult. A fellépő munkaerőhiány mellett fontos lett azonban munkaerő-megtartó és a "jó munkaerő" megkülönböztetett megbecsülését kiemelő szerepe. E funkciójának megfelelően, a vállalatok - munkaerő-összetételük és munkaerőpiaci helyzetük közvetlen függvényeként - igen különböző "készséget" mutatnak a gyermekintézmények támogatására. A vállalati pénz-átadások, munkaszerződések, társadalmi munkavállalások számára megnyílt legális és fél-legális csatornákon /amelyek gyorsan olajozottá váló működését a "fogadó fél", a pénz- és eszközhiánnyal küzdő tanács igencsak megkönnyítette/ az óvodák fenntartása és színvonalas működtetése, valamint a gyermekek felvételénél alkalmazandó prioritások így a gazdaság munkaerőszükségletének közvetlen függvényei lettek. Nem igényel különösebb kifejtést annak belátása, hogy a munkaerőpolitikai funkció e tartalmi módosulásai egyértelműen az óvodák közötti egyenlőtlenségek növekedése irányába hatottak, miközben a vállalati "áldozatvállalás" e formái sajátos módon legitimálták is azokat.

- 12 -

A csaknem teljessé vált /női/ foglalkoztatással párhuzamosan, az óvodáztatás is csaknem teljeskörű lett. Ez teremtett alapot - mint arról volt már szó - arra, hogy megváltozzék, átértelmeződjék az óvoda iskolaelőkészítő szerepe. Az óvoda - éppen "extenzivitására" való hivatkozással - az elmúlt évtizedben az iskoláztatás immár "bizonyítványt" nyújtó előcsarnoka lett. Az iskolaérettség "hatósági" igazolásának új szerepköre az óvodákat sajátos igazodási kényszerrel kapcsolta be az oktatás rendszerébe. Hiszen a mérce megszületésével elemei érdekük, jó működésük évről évre visszaigazolt legfontosabb jelzése az lett, ha simulékonyan igazodnak az általános iskola követelményeihez. Azzal, hogy "mérce" született, lényeges - és eredetileg bizonyosan nem szándékolt, ám elkerülhetetlen - változások előtt nyílt meg az út. Az óvodák nem egyszerűen "mérnek" /azaz megisztrálnak/ ugyanis, hiszen méréseik eredményeivel és azok következményeivel szemben nem lehetnek semlegesek. Mert a mérés minősít: minősíti a hozzájuk járó gyereket, s így közvetve őket is. Abban váltak érdekeltté, hogy minél inkább megfeleljenek a mércének, minél több jó "érettségi bizonyítványt" állítsanak ki a gyerekekről - és magukról. Ez pedig más oldalról arra készíteti őket, hogy leválasszák, külön kezeljék azokat a gyerekeket, akiknél az iskolaérettségi produkció nem feltétlenül garantált.

E sajátos érdekeltség nem egyszerűen az "iskolaelőké-
szítő" szerepkörhöz, hanem valóban annak elmúlt évtizedes
átértelmezéséhez, a "hatósági" megbizáshoz köthető.

A kötelező mérce alkalmazásának szerves következménye,
ami az iskolaérettségi vizsgálatok elrendelése után - meg-
lepően rövid időn belül - végbement. Az nevezetesen, hogy az
egyik oldalon az óvodák - ha tehetik - igyekeznek intézmé-
nyes utakat találni arra, hogy megválhassanak a problematikus
gyerekektől, és minduntalan legitimálni kívánják, hogy extra
tudást, kiemelt szintű "oktatást" nyújtanak a másikon. A
korrekciós és kiegészítő óvodák, illetőleg a tagozatok beveze-
tésének sürgetése, a "nehéz gyerekek" nevelési tanácsadóba
utalása e folyamat szerves részei. S annál inkább azok,
minél inkább az indokolja az óvoda létét és az óvodarendszer
bővítését, hogy mit produkál az iskola számára.

A "kiemelt" szintű óvodai oktatásról nincsenek szám-
szerű adatok. A társadalmi szelekció másik pólusáról, a
"problematikus" gyerekek különválogatásáról azonban árnyalt
képet adnak az országos iskola- és óvodastatisztikák. A

A rendelkezésre álló adatok szerint 1977 és 1983 között
törés nélkül és gyors ütemben nő a "külön kezelendő" gyere-
kek, a normáknak, a mércének meg nem felelők száma és aránya.
Közülük az iskolaéretlennek minősítettek száma másfélszere-
sére, a korrekciós első osztályba utaltaké éppen duplájára,
a kiegészítő oktatásra érdekesítettéké pedig több, mint két-

szeresére emelkedett; miközben - a demográfiai hullám elvontával - a tanköteles koru gyerekkorosztály összlétszáma ma lényegében megegyezik a hat év előttivel /az 1982/83-as tanévben mindössze 5%-kal voltak többen, mint 1977/78-ban./ S a bűvös hat éves tankötelezettségi korhatár - pedagógiai-pszichológiai szempontból üdvözlendő - feloldása is a szelekció egyik intézményes formájává vált a gyakorlatban: többnyire az iskolaéretlenség bélyegének ítéletét kapja az a gyermek, akit még egy évig az óvodában tartanak /a "tulkoros" óvodások száma közel két és félszeresére nőtt a hat év alatt/.

Mindent egybevéve, a különböző szelekciós csatornákon a hat évesek közül ma már minden hetedik - 1977/78-ban még csak minden huszadik - indul a megkülönböztetés, a különleges elbírás bélyegével. S ez a gyakorlatban - minden pedagógiai jószándék ellenére - az iskolai életutak megpecsételését jelenti. A "különleges eljárások" intézményesülését az teszi igazán drámaivá ugyanis, ami az intézményesülés tartalma, lényege és tétje. Az tehát, hogy e különleges intézményekből - az adatok tanúsága szerint - alig-alig van visszaut a normál általános iskolába, s ha van is, az egykori bélyeg nehezen megy feledésbe.

Az általános iskolai oktatásról rendelkezésre álló éves statisztikai jelentések adatai alapján végzett számításaink

szerint a helyzet a következő ugyanis:

A korrekciós osztályokba került gyerekeknek kilencszer nagyobb az esélyük arra, hogy a következő évben kiségitő iskolákba telepítsék át őket, mint a normál első osztályokba járóknak. /Az 1982/83-as tanévet az előző évben korrekciós első osztályba járóknak 8%-a, a "normál" elsősöknek 0,9%-a kezdte gyógypedagógiai oktatásban. A "korrekciósok" esélye 1978-ban még csak 5%-os volt, azóta minden tanévben nő, s egyre távolodik a normál iskolába járókétól - akiké viszont csökken. Azaz: mintha a korrekciós osztályok - létrehozataluk intencióival szöges ellentétben, a szülők félelmeivel azonban szinkronban - lassan a kiségitő iskolák előképeivé kezdenek válni./

A kiségitő iskolákból pedig gyakorlatilag nincs visszaut: az áttelepítő bizottságok előtt 1982-ben megjelent 10875 gyerek közül mindössze 95-ről - 0,9 százalékukról - született az a döntés, hogy tanulmányait a következő tanévtől normál általános iskolában folytathatja.

De az életpálya megpecsételését jelenti az is, ha a gyereket az oktatási intézmény "veszélyeztetettnek" minősíti. Bár a szellemi képességeknek a veszélyeztetettséghez vajmi kevés köze van, a "veszélyeztetett" gyerekek esélye arra, hogy kiségitő iskolába kerüljenek, 11,2%-os /közülük minden kilencedik/, míg a "nem-veszélyeztetetteké" /legalábbis ekként nem nyilvántartottaké/ 2,7 százalékos /közülük minden harminchetedik/. Az idézett adatok fényében egyértelműen a szelekció /nem pedig a szociálpolitikai védelem/ erősödését kell látunk tehát abban, hogy az óvodákban nyilvántartott /"káder-

laníukat

lapjukat" azután egész iskolai pályafutásuk alatt magukkal vivő/ veszélyeztetett gyerekek száma az 1980 és 1983 eltelt három év alatt 10%-kal nőtt /12955-ről 14192-re/, miközben az óvodás népesség lélekszáma 66 százalékkal csökkent.

Mindezek a tények azt igazolják, hogy a felzárkóztatást, a hátrányok felszámolását elősegíteni hivatott intézmények - amelyeket a megkülönböztetett figyelem, és nem a megkülönböztetés célzatával hoztak létre - a szándékoktól függetlenül, a leszakadás utjait készítik elő.

E tények nem az óvodában folyó nevelés tartalmának, és nem is a demográfiai hullám okozta extra-megterhelésnek a folyamányai. Az óvoda strukturális helyéből, illetőleg az abban végbement változásokból szinte "természetesen" adódik, hogy ma az óvoda egyre inkább a társadalmi szelekció, és nem a felzárkóztatás esatornájává válik. Az iskolarendszerbe való formális bekapcsolásával, a krónikus hiány közepette legitimá vált közvetlen munkaerőpolitikai érdekelttségével az intézmény a társadalmi előnyök és hátrányok erősítésének, nem pedig mérséklésének eszközeként funkcionál.

Ma, az óvodarendszerrel kapcsolatban felmerülő egyik legélesebb kérdés az, hogy a csaknem teljeskörűvé vált óvodáztatás közepette alkalmas-e az intézmény - már pusztán a mennyiségi mutatók alapján - gyermekintézményi illetőleg szociálpolitikai funkciójának "rehabilitálására". Az óvodai reformmal kapcsolatos hivatalos dokumentumok megítélésünk szerint

jelentősen csusztatnak, amikor a mennyiségi telítettséget azonosítják azzal, hogy az óvodarendszer - minden gyerek számára hozzáférhető módon - előiskolaként funkcionálhat. Már pusztán mennyiségi szempontból ez akkor volna lehetséges, ha az óvodai feltételek alakulása, az óvodák és férőhelyeik allokációja a demográfiai folyamatokkal operacionalizált gyerekszükségletekhez igazodna. Ez azonban történetileg sem állt fenn, és ma is, a telítettség mellett is igaz, hogy a feltételek nem a gyerekszükségletekhez, hanem a foglalkoztatási szükségletekhez igazodnak. Történeti vonatkozásban mindenekelőtt az óvodáztatás területi folyamatai érdemelnek figyelmet.

A demográfiai helyzet ugyanis önmagában semminő mértékben nem indokolta, hogy míg 1952-ben Budapesten és a városokban a beóvodázási arány gyakorlatilag egy szinten állt, 1960-ra Budapesten már 12 százalékkal magasabb legyen, mint a városokban. Ugyanigy, semmilyen szerepük nem lehet a demográfiai folyamatoknak¹ abban, hogy 1970-re a városok "behozzák" lemaradásukat /sőt: meg is előzik Budapestet/, mindezt úgy, hogy közben Budapesten sem elhanyagolható az óvodai ellátásban részesülők arányának növekedése. Pontosabban: ha az igények kiélégíthetőségének mértékét a demográfiai helyzet alakulása önmagában is befolyásolhatta, az csak annyit jelentett, hogy

---

¹ Ugyanis Budapest és a városok demográfiai mozgásai az évtized során párhuzamosan futnak.

a gazdaság nem tekintette érdekszférájába tartozónak az óvodafejlesztést. Így például a gazdaságpolitikáról korábban mondottakat nem csupán az illusztrálja, hogy a községekben az 1952-es /érthetően/ alacsony, 19,1%-os szinthez képest 1960-ra csak 6%-kal nőtt a beövodázási arány, hanem az is, hogy bár 1960 és 1970 között 16%-kal nőtt - és ebben bizonyára szerepet játszott a fiatal női korosztályoknak a munkaerőpiacra /jelentős részben a téeszékbe/ való belépése - ezt a fejlődést, amely még így is alacsonyabb volt, mint az, ami a városokban ment végbe, alapvetően az tette lehetővé, hogy míg Budapesten és a városokban 1970-ben durván ugyanannyi volt az óvodáskorú gyerekek, mint 1952-ben, a falvakban mintegy 130 ezerrel kevesebben voltak.

Hogy az óvoda iránti igény kielégítésére akkor kerül sor, amikor az gazdasági szükségletté változik, azt - az eddigieken túl - nemcsak az mutatja, hogy a városok 1970 óta csak növelték előnyüket Budapesthez képest, hanem az is, hogy a hetvenes években a községekben a beövodázási arány - az óvodáskorú népesség számának növekedése mellett - másfélszeresére nőtt.

Mindezeket nem azért említettük fel, mert el kívánnánk narasztalni az óvodát, amiért a maga módján segíteni kényszerült a gazdaság- és munkaerőpolitikai problémák megoldásában.

a/ A munkaerőpolitikai kötöttséget azért hangsúlyozzuk, mert ma, a többé-kevésbé teljes foglalkoztatás mellett is ez az a döntő motívum, amelytől a gyerekek óvodáztatási feltételei függenek /költtségvetési elemzéseinkből nyilvánvaló, hogy - miként az infrastruktúra egyéb ágazataiban is - egyre nagyobb a vállalatok, intézmények társadalmi munkán és közvetlen pénzátadásán alapuló részvételének hányada az intézmény rendelkezésére álló pénzforrásokban: az elmúlt másfél évtizedben természetessé vált, hogy az óvoda fogyóeszközeinek biztosítása a szülők és az előbb említett szereplők "dolga"; így tehát "reális" döntés volt, hogy a megfelelő tanácsi költségvetés e tétele gyakorlatilag megszűnt./ A vállalatoktól, intézményektől való függőség pedig önmagában differenciálólólag hat az óvodák közötti színvonalra /mind a személyi, mind a tárgyi feltételeket illetően/ és így megkérdőjelezi, hogy "elérkezett-e az idő" arra, hogy az óvoda - ~~éskaz~~ önmagában teljeskörű hozzáférhetősége révén - az iskolai induló feltételek kiegyenlítésének eszköze legyen.

b/ Minthogy a teljeskörű óvodáztatás nem önmagáért, hanem a teljeskörű foglalkoztatás révén jött létre, félő, néhány éven belül ki fog derülni: munkanélküliség mellett "nincs is szükség" még a ma működő intézmények fenntartására sem. E gondolat talán vészmadárkodásnak tűnik, de nem jogosulatlan, ha figyelembe vesszük hogy

- 1/ az új "racionalizálási hullámok" ma első között a 70-es években vidéki ipartelepítésekkel létrehozott gazdaságtalan női munkahelyeket érik el, és e területeken elég hamar fel fog merülni, hogy az általános pénzszűke közepette miért tartson fenn a tanács óvodákat, mikor a gyerekekről van, aki gondoskodjon;
- 2/ az óvodák, óvodai csoportok megszüntetése már ma is folyik, igaz, egyelőre "demográfiai érvek" alapján. Arról a jelenségről van szó, hogy óvodákat "szükségből" iskolai célokra vesznek át, meghagyva a demográfiai csúcs idején létrejött 30-35 fős csoportokat /mintha az lenne a legitim/. /Óvónők rendre visszatérő panasz az utóbbi években, hogy miközben úgy érzik, a demográfiai apály idején végre megteremthetnék a normális óvodáztatás feltételeit, a 15-20 fős csoportokat, a tanács velük szembe- egyfelől az általános iskolai nyomorra, másfelől a "ha már egyszer kibirták..." érvre hivatkozik./
Félelmünk az, hogy e helyzetből már csak egy kicsiny csusztatással lehet átlépni majd néhány éven belül arra, hogy egyáltalán szükséges-e az óvoda azokon a helyeken, ahol tömegével "maradnak otthon" a nők.

A mai óvoda-felszámolások e csusztatás előgyakorlatának tekinthetők.

Ugy gondoljuk tehát, hogy a mennyiségi érv helyett más feltételek kellenének ahhoz, hogy az óvoda-iskolaelőkészítő szerepe révén - valóságosan "rehabilitálja" az intézmény gyermekintézményi és szociálpolitikai funkcióját. Mondjuk, arra lenne szükség, hogy az óvodába-járás minden 3-6 éves gyereknek joga legyen.

S ha már előiskola, akkor a feltételek megteremtése pedig az állam dolga legyen.

Még ha feltételezzük is, hogy mindezek nem következnek be, az óvodarendszer jelenlegi állapotában - a telítettség ellenére - nem tűnik alkalmasnak arra, hogy nivelláló funkciót kielégítően ellássa. Itt nem egyszerűen arra gondolunk, hogy az óvodarendszer - adatszerűen dokumentálható - leromlottsága /fizikai állapot, helyszüke stb./ generálisan nem kedvez a hatékony pedagógiai és szocializációs felzárkóztatás eljárásainak alkalmazásához, s hogy a zsúfoltság szempontjából többé-kevésbé egyformán kedvezőtlen helyzet természetesen nem egyenlően érinti a különböző társadalmi helyzetű gyerekeket. /Valószínűsíthető, hogy az óvodai "közsszegénységet" kompenzálni tudó otthoni "magángazdaság" meglétő illetőleg hiánya mentén a helyzetek és az esélyek egyenlőtlenségei - az óvoda minden deklarált erőfeszítése ellenére - még akár növekedhetnek is./

Sokkal inkább azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az óvodarendszer nem tekinthető homogén rendszernek. Az óvodák társadalmi összetételét vizsgálva elég egyértelműen kimutatható, hogy a gazdaságnak való, az elmúlt 15 évben felerősödött kiszolgáltatottság, valamint az iskolaérettségi mércéből következő teljesítmény-érdekeltség következtében az óvodarendszerben jelentős szegmentálódás ment végbe. A budapesti felvételünkben rögzített, tanácsi óvodákban járó több, mint 13 ezer

gyerek adatainak megoszlása azt mutatja, hogy a gyerekek 38%-a jár olyan óvodába, ahol a vezetőállású, értelmiségi kontra betanított, segédmunkás arány legalább 5:1, és 20%-a olyanba, ahol - megfordítva - egy vezetőállású, értelmiségire legalább másfél betanított, segédmunkás jut.¹

Gondolhatnánk, hogy ezekben az éles különbségekben az óvodarendszer végül is nem tesz mást, mint leképezi a beóvodázási körzetek szegregáltságát. Az alaposabb vizsgálódás azonban kimutatja, hogy nem pusztán erről van szó. A "jó" óvodákba járó gyerekek közel fele úgy kerül be, hogy az óvoda valóban csak reprodukálja a környezetet. További 49% azonban úgy, hogy az óvoda a maga felvevőkörzetének társadalmi összetételéhez képest felfelé szelektált lesz. A másik póluson nagyobb a reprodukciós arány: a "rossz" óvodába járó gyerekek 84%-a jár olyan óvodába, amelynek összetétele követi a felvevőkörzet összetételét, 12% azonban kifejezett "kipaszírozás" /a körzethez képest lefelé szelektálás/ révén kerül ezekbe az intézményekbe. A szelekció e mértékéhez figyelembe kell vennünk, hogy adataink szerint - a tanácsi óvodák önképének cáfolataként - a gyerekek 38%-a tanácsi óvodába, ám nem saját körzetének tanácsi óvodájába jár /és az átirányított gyerekek aránya a "rossz" társadalmi összetételű óvodákban 43%/.

¹ A foglalkozások a gyermek gondviselőjének munkajellegcsoportjai, azaz két szülő esetén az apáé, egy szülő esetén /az esetek többségében/ az anyáé.

A fenti szegmentáltságot előidéző szelekcióra legitim módot nyújtott az óvodák integrálása, amely immár "házon belüli" kérdéssé tette a gyerekeknek az "összetartozó" óvodák közötti szétosztogatását, valamint az a tény, hogy - a krónikus hiány szülte kényszerhelyzetben - az óvodák prioritást biztosítanak a tanácsi férőhelyeket minél jobb pénzért megvásároló "vállalati gyerekek" számára.

A végeredmény a gyerekek származása felől nézve szokatlanul pontos és éles hierarchiát produkál. A tanácsi óvodákba járó vezetőállású értelmiségi gyerekek 32%-a a felvevőkörzethez képest "felfelé szelektáló" /azaz a körzeténél jobb társadalmi összetételű biztosító/ óvodába jár, míg ugyanez az arány a betanított és segéd munkás gyerekekénél mindössze 17%. A "lecsuszás" veszélye a vezetőállású, értelmiségi gyerekeket alig fenyegeti, mindössze 5%-uk kerül a környezeténél rosszabb társadalmi összetételű mutató óvodába; a megfelelő arány ugyanakkor a betanított és segéd munkás gyerekekénél 11%.

Szelekció természetesen nemcsak az óvodák között, hanem az óvodákon belül is van /adataink szerint már pusztán az életkor szerinti szelekció sem társadalomfüggetlen/, így végülis a kép, amely előttünk áll, azt mutatja, hogy a mai óvodarendszerben - változtatások nélkül valószínűleg egyre erősödő mértékben - a felzárkóztatás és közelítés helyett már 3-4 éves korban eldőlnek és intézményesülnek a gyerekek későbbi iskolai és társadalmi pályafutásának markáns társadalmi egyenlőtlenségei.